

den forförande sektleiarer Ole Olsson i Sør-Aurdal er til dømes engasjerande, men kjennes malplassert. Verre er det derimot når forfatteren ikkje klarar å distansera seg frå stoffet, og ender opp i rolla som aktor og assessor.

Øystein Lydik Idso Viken

Adrian Velicu, *Civic Catechisms and Reason in the French Revolution* (Farnham: Ashgate, 2010). 171 s.

Katekeser er en genre som vanligvis forknippas med lutheransk religionsundervisning, og inte revolutioner. Dess form, att ställa ett antal givna frågor och ge ett definitivt svar för varje fråga synes lämna föga utrymme för självständigt och kritiskt tänkande. Frågan som teknik är en retorik; syftet är att styra läsarens tänkande i avsedd riktning. Inpräntande av normer, inte radikala reflektioner är katekesens specialitet. Att katekesen form användes såväl av Les philosophes som av Robespierre kan förvåna i det förra fallet, men mindre i det senare, Robespierre ville ju skapa absolut lojala troende revolutionsanhängare.

I en fascinerande monografi byggd på tidigare outnyttjat empiriskt franskt 1700-talsmaterial visar Adrian Velicu, idéhistoriker vid Karlstads universitet, att katekeser hade en betydligt vidare användning. Under upplysningen och särskilt under franska revolutionen användes katekesen som medel av revolutionärerna för att skapa en ny medborgare med nya värderingar. Revolutionärerna såg sin tid som början på en ny historisk epok. Denna insikt att vara delaktig i en ny politisk kultur behövde spridas och förankras hos folket. Tidigt insåg revolutionärerna behovet av utbildning, de var de första politikerna, men långt ifrån de sista i historien som medvetet försökte att omforma folkets föreställningsvärld. Katekesens form har påtagliga fördelar; den var etablerad och

välkänd som folklig religiös genre, den hade en enkel disposition som presenterade innehållet lättfattligt, och inte minst minskade den drastiskt utrymmet för tolkningar och diskussion. I *Encyklopedin* däremot hade strävan varit det motsatta; bilder, illustrationer och utförliga beskrivningar av konstruktioner och händelseförlopp var en medveten strategi för att stimulera självständigt fritt tänkande.

Med början i franska revolutionen blev katekesen en del av den moderna politiska kulturen som fortlevt i olika hybridformer. Maos lilla röda med sina 427 citat som trycktes i cirka 800 miljoner exemplar från 1964 föddes ur samma behov att omforma folkets medvetande i en bestämd doktrinär riktning. Liksom den franska revolutionen behövde den kinesiska revolutionen tro och lojalitet, inte kritiskt tänkande. Just rationell och förnuftig reflektion hamnar i spänning till katekesens form, vilket också är Velicus andra tema. Hur kunde katekesformen legitimeras av revolutionärer som hyllade förnuftet? Svaret är att revolutionen behövde stöd och obrottslig lojalitet, ja religiös hängivelse som katekesen var det beprövade litterära mediet för. Den intellektuella anomalin, att använda kateketisk drill när det politiska målet var individens förnuftiga befrielse försvarades med behovet av en total "régénération" av folkets värderingar. Religionen och kyrkan tillhandahöll en beprövad modell för att förankra den revolutionära ideologin hos medborgarna. Åberopandet av förnuftet blir i ljuset av Velicus gedigna material en påtagligt tom retorik under första hälften av 1790-talet. Det gamla monarkistiska ståndssamhället och den katolska kyrkan ifrågasattes med religionens beprövade form. Velicu visar dock att katekesen som religiös genre varken var homogen eller ortodox under 1600-talet. I Claude Fleury's *Catéchisme historique* (1679) uppmanades läsaren att ifrågasätta texten och inte lära sig texten utantill, det senare för att undvika osjälvständigt tillägnande (s. 32). Betoningen på rationellt tänkande förstärktes

under 1700-talet fram till revolutionen. Shaftesburys sokratiskt inspirerade dialogform återropades som ett verksamt medel för att frigöra människans medfödda förnuftiga och moraliska kapacitet, det senare en nyhet i jämförelse med Lockes människosyn, där moralen gavs av Gud till den troende människan. På den vägen fortsatte det. Voltaire skrev en kritisk katekes *Catéchisme de l'honnête-homme* (1765) samma år som d'Holbach publicerade *Éléments de la morale universelle ou catéchisms de la nature*.

Till den förrevolutionära kontexten hörde Rousseaus arbeten. I dem artikulerades den välkända betoningen på "raison primitive", det vill säga ett förnuft som behöver utvecklas och skolas, till skillnad från "raison humaine" som upplyste sig själv. Kanske är det med Rousseau som laddningen förskjuts från Les Philosophes kritiska förnuft till revolutionens krav på lojalt stöd och hängiven känsla. Avsnittet om Rousseau hade med fördel kunnat utökas, men kanske har Velicu tvekat, mån om att behålla ett klart fokus.

Redan året före stormningen av Bastiljen, 1788, publicerades katekeser som syftade till att upplysa folket om det politiska händelseförloppet, men också uppmanade till handling. Revolutionärerna fortsatte att publicera instruktiva katekeser, men formen och innehållet kom allt mer att anknyta till den traditionella kristna katekesen. Religiösa termer som bön, tro och budord sattes in i den revolutionära kontexten och skapandet av en ny människa: "l'homme nouveau". Dopet beskrevs som regeneration av det franska folket som innebar att det förslavade folket skulle bli fritt (s. 99).

Efter Thermidor och Robespierres död 1794 sinar genren samtidigt som det politiska tonläget i pamfletter och tryckt material förändras. Encyklopedins mer komplexa tilltal återkommer. Förnuftet presenteras åter som en individuell kapacitet som syftar till individens fria tänkande. Francis Bacon, John Locke och Condorcet kommer tillbaka som auktoritativa referenser (s. 139 ff.). I avslutningen

återkommer Velicu till sitt syfte, att komplettera François Furets tolkning av den franska revolutionen som en retorisk kamp som fördes med olika retoriska figurer. Just som genre var katekesernas lätta form lämpliga för manifesterade deklamationer om rättigheter och skapandet av en ny människa och medborgare. Katekeserna ger också ett nytt perspektiv på den klassiska diskussionen om upplysningen som förnuft och känsla. Ett av många citat i texten visar att katekeserna under hela perioden, från encyklopedisterna till Thermidorkrisen, uttryckte nödvändigheten av såväl förnuftets som hjärtats skolning. I "raison" var känslan och sensationerna en omistlig del. Velicus värdefulla monografi bidrar till att bryta ner en dikotomisk tolkning av upplysningen och franska revolutionen.

Victoria Höög

Kustaa H. J. Vilkkunen, *Djävulens krig: förrädaren Gustav Lillbäck och stora nordiska kriget 1700–1721*, övers. Laura Koskela & Janina Orlov (Lund: Historiska Media, 2011 [2006]). 335 s.

Stora ofreden (1713–1721) är ett klassiskt historiskt trauma i Finlands historia. Professor i Finlands historia vid Jyväskylä universitet Kustaa H. J. Vilkkunen har specialiserat sig på den här perioden och gett ut flera intressanta böcker där också frågan om detta trauma har tematiserats. Den finska utgåvan av *Djävulens krig* gavs ut för några år sedan, *Pabolaisen sota* (2006), och är på sätt och vis en biprodukt av Vilkkunens magnum opus *Viba. Perikato, katkeruus ja kertomus isostavihasta* (Vreden. Undergång, bitterhet och berättelsen om stora ofreden, 2005). Det sistnämnda verket behandlar särskilt själva berättelserna om stora ofreden och hur ofredsåren inverkar på folkets periodisering av det förflutna, även om de historiska händelserna också behandlas. *Djävulens krig* är i sin tur en populärvetenskaplig version av